

Dukay-Szabó Szilvia – Závecz Tibor

Népszavazási eszmecsere

A deliberatív közvélemény-kutatás tanulságai

1. A módszer elméleti és történeti áttekintése

Ma már szinte nem is létezik olyan téma, amellyel oda ne állt volna egy-egy közvélemény-kutató cég az emberek elé, hogy megtudja, hogyan vélekednek róla. Sokszor olyan kérdéskörökben várunk azonnali választ az emberektől, amely még egy, az adott témában jártas szakértőt is hosszabbra gondolkodásra készítetne. Egy témakör részletes megismerése és átlátása intenzív érdeklődést, hosszas utánajárást, szinte elköteleződést kíván. Az emberek általában ennyi időt és energiát csak kevés dologra képesek és kívánnak fordítani. Éppen ezért az a jellemző, hogy részinformációik vannak, amelyek – az érdeklődés, a komplex megközelítésekben rejlő sokféle aspektus és az elmélyültebb ismeretek hiányában – nem szintetizálódnak. Nem csodálkozhatunk tehát, s valójában a válaszadóknak sem róható fel, hogy a hagyományos közvélemény-kutatások során felmért, majd „közvélemény”-ként aposztrofált eredmények sok esetben egy szegényesen és/vagy egyoldalúan informált közönség véleményét tárják fel. Ez önmagában nem biztos, hogy baj, ugyanis mindennapjainkat is így éljük. Amint azonban egy átlagpolgár olyan döntési helyzetbe kerül, amellyel már nemcsak önmaga, hanem például saját települése vagy akár az egész ország sorsát befolyásolhatja, nem mindegy, hogy választása milyen ismeretek talaján áll. Ezt a dilemmát felismerve kezdtek el a kutatók a múlt század végén olyan új kutatási módszerek kidolgozásán gondolkodni, amelyek célja a tájékozott közvélemény kialakítása, a vélemények megalapozottságának növelése, a felelősségteljesebb, tudatosabb válaszadás, választás lehetőségének elősegítése volt. Az ehhez szükséges információ átadása az egyszerű írásos tájékoztató formától kezdődően a személyes előadásokon át egészen a nyilvános vitát és eszmecsere-t lehetővé tevő diskurzust is magába foglaló módszerekig terjed.

„Az Amerikaiak Megbeszélnek a Közérdekű Kérdéseket Alapítvány” 1987 óta számos, tájékoztatóval egybekötött felmérést végzett el fontos társadalmi kérdésekről. A programban nem már nemcsak a politikusok által kialakított álláspontok tesztelését kívánják meg a résztvevőktől, hanem a döntéshozatalnak egy korábbi, kialakulási fázisába próbálják meg bevonni a közreműködőket. Egy kérdést több nézőpontból, több lehetséges opciót, korlátozó feltételt is felsorolva, érvek és ellenérvek, előnyök és hátrányok felsorakoztatásával, a

lehetséges következményeket is felvázolva közelítenek meg. Céljuk az aspektusok és lehetőségek széles spektrumának megismertetésével a közös érdekek optimalizálása, a közösségi igények jobb képviselése, a konszenzus megtalálása (Kay et al. 1994).

A Hollandiában kidolgozott „Döntési lehetőségek kérdőíve” módszer célja, hogy a válaszadók megismerjék, megértsék és átgondolják az egyes döntési alternatívák potenciális konzekvenciáit, s ezután, a lehetőségek és az esetleges következmények mérlegelésével, ésszerű kompromisszumokkal döntsenek. Ehhez egy olyan részletes és sokoldalú információkat tartalmazó tájékoztatót kapnak segítségül, amelyet korábban a téma szakértői, érdekelt szervezetek, akciócsoportok és a programba meghívott állampolgárok vitája során alakítottak ki (Neijens–Ridder–Saris 1992).

A deliberatív közvélemény-kutatás – amely James Fishkin nevéhez fűződik – hasonló minőségi célokat fogalmaz meg, mint a fent ismertetett módszerek. Egyrészt a tömegek részvételét kívánja fokozni a javaslatok kidolgozásának folyamatában, valamint az állampolgárok döntési kompetenciáját szeretné növelni egy-egy adott kérdésben. Fishkin azonban ennél tovább megy: célja, hogy mindez az egész országot reprezentáló mintán történjék, illetve az is, hogy a tájékozódás kiegészüljön a megvitatás, az eszmecsere, a nyilvánosság eszközeivel. Kiválasztanak egy lakosságot reprezentáló mintát, s egy kérdőív segítségével felméri a mintába került személyek véleményét az adott témában. Ezután az információ átadásának, a tájékoztatásnak több módja van: egyrészt a résztvevők a terület szakértőitől kapnak információkat, másrészt kiscsoportos beszélgetések során egymás véleményét, az adott témával kapcsolatos tapasztalatait, érveit és ellenérveit is megismerhetik, ütköztethetik azokat, végül a résztvevők a szakértőknek közvetlenül is feltehetik kérdéseiket. Ez az eszmecsere tehát nem egyirányú, a résztvevők nemcsak befogadóként vannak jelen, hanem az események aktív szereplői. A vizsgálat lezárásaként a résztvevők újra kitöltik a – felmérés előtt egyszer már megválaszolt – kérdőívet, ezáltal lehetőség nyílik a tájékoztatás és a diskurzus véleményekre ható vizsgálatára (Fishkin 1991). E kutatási módszer azonban nem csupán a véleményváltozás megfigyelésére alkalmas, hiszen egy döntés előkészítése során kivitelezett deliberatív kutatás tulajdonképpen a demokrácia gyakorlásának közvetlen lehetőségét valósítja meg. A média segítségével pedig az információk és az eszmecsere véleményformáló hatása a nagyközönség számára is követhetővé válik. A tömegkommunikáció általi hozzáférésnek nemcsak ismeretbővítő, véleményalakító hatása van, hanem képviselheti a funkciót is. A nyilvánosság biztosítja, hogy a közönség folyamatosan követhesse az eseményt, s érzékelje, hogy a hozzá hasonló és a tőle eltérő

társadalmi, demográfiai, politikai státuszú emberek milyen érveket hangoztatnak. A nézők egy olyan „parlamentet” látnak, amely ugyan döntéseket nem hoz, de az érdekartikuláció közvetlen formáját valósítja meg. Visszaadja azt a sokféleséget, amely az „otthon maradottakat” is jellemzi. A képviseleti funkciónak ez a sajátossága erős befolyással lehet az eseményt követő közönségre, irányíthatja, megerősítheti vagy gyengítheti a létező álláspontokat. Könnyen belátható, hogy minél nagyobb a deliberatív kutatás nyilvánossága, annál meghatározóbb szerepe lehet a közvélemény alakításában. Éppen ezért rendkívül fontos kritérium – akár a fent ismertetett három módszerre, akár a mostani kutatásokra gondolunk –, hogy az emberek tájékozottságát elősegítő szakértői gárda – amely akár az információkat tartalmazó tájékoztató broszúrát állítja össze, akár nyilvános fórum során tájékoztatja a résztvevőket – minden esetben politikailag és a görcső alá vett témában elfoglalt álláspontjuk szerint kiegyensúlyozott kell legyen. Ez a szempont kiemelt jelentőségű, hiszen nem a résztvevők manipulálása a cél, hanem a tájékoztatásuk. Ettől függetlenül a nyilvános viták során számolni kell az ún. forráshatással, hiszen ha az információs bázis beazonosítható, akkor a résztvevőkben annak hitelességéről és megbízhatóságáról alkotott kép befolyásolhatja mondanivalójának elfogadottságát.

A deliberatív felmérések a közvélemény létrejötte folyamatának legfontosabb funkcióját, a kommunikációt biztosítják. Mint tudjuk, az egyéni vélemények összessége még nem jelenti a közvéleményt. Annak kialakulásához szükség van konstituáló feltételként a kommunikációs tere és hordozóra. Legalább egy olyan szűkös, családi, baráti, munkatársi közegben megvalósuló beszélgetésre, ahol elhangzanak és akár ütköznek is az egyéni vélemények, s ennek következtében új minőséget nyernek. A deliberatív kutatás intenzíven, széleskörűen és transzparens módon adja meg a közvélemény kialakulásának, formálódásának lehetőségét. Arra szolgáltat példát, hogy miként jöhet létre az érett közvélemény: az alapos tájékozottságon, a párbeszeden és dispután keresztül. Felfogásunk szerint e kutatási módszer túlmutat a szociológián.

A deliberatív módszer alkalmazásával eddig hazánkban kevés kutatás született. Az első Magyar Agora címmel 2005-ben készült, témája a romakérdés volt. A kutatás egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy „a résztvevők a tanácskozás után sokkal többet tudtak a romákról, mint korábban. Tájékozottságuk a romák helyzetéről 28 százalékról 42 százalékra nőtt.” Nemcsak az ismeretszint, hanem az attitűdök is változtak: „a sorsukért magukat a szegényeket okoló nézetek továbbra is népszerűek, valamelyest uralkodóbbá vált a külső, a társadalmi körülményeket és igazságtalanságokat hangsúlyozó szemlélet, ami a változás

valószínűsíthető irányaként egy erősödő társadalmi szolidaritás attitűdje felé mutat” – lehetett olvasni az eseményt követő MTI-közleményben, 2005. szeptember 28-án. A kutatásról készült összefoglaló tanulmánykötetben a felmérés vezetői, Örkény Antal és Székelyi Mária egy fontos utóhatásról számolnak be. Arról, hogy a kutatási folyamat közben megváltozott attitűdök tartósan is megmaradhatnak, interiorizálódhatnak. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy ez a jelenség korántsem teljes körű, s fennáll a veszélye, hogy a szokásos társadalmi közegben a beállítódások visszarendeződnek (Örkény–Székelyi 2007). A szerzők gondolatait folytatva, úgy látjuk, hogy a deliberatív kutatások során alkalmazott technológia csak akkor lehet releváns egy társadalom érett közvéleményének kialakulása szempontjából, ha a lehető legszélesebb nyilvánosság előtt és folyamatosan jelen vannak az adott témához illeszkedő információk, pró és kontra vélemények. Természetesen mindezt inkább csak teoretikus felvetésnek tartjuk, hiszen a tömegmédia aligha vállalhatja e feladat teljesítését. Ugyanakkor mégsem idegen működési etikájának egyik alaptételétől, a kiegyensúlyozott tájékoztatás elvétől.

2007-ben „Európai eszme-csere” címmel készült hasonló kutatás, amelynek tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy míg a kutatás előtti helyzetben a magyar lakosságot ambivalens beállítódás, kishitűség s rendkívül erőteljes bizonytalanság, ismerethiány jellemezte az Európai Unióval, hazánk uniós tagságával kapcsolatban, addig a szakértői vélemények megismerése, az intenzív diskurzus, az új információk integrálása, valamint az uniós kompetenciák tisztázásának hatására a magyar társadalom Európai Unióval kapcsolatos attitűdje kedvező irányba változott. Csökkent a bizonytalanság, az emberek érdeklődőbbé, nyitottabbá váltak az EU iránt. Az unió céljainak, eszközeinek, működésének, intézményeinek jobb megismerése által közelebb került az emberekhez, hangsúlyosabb lett az a szemlélet, hogy „az Európai Unió mi vagyunk”, valamint az is, miszerint az uniós tagság hosszú távú befektetés (Dukay-Szabó 2008).

Jelen írásunk további részében a 2008 februárjában a Budapesti Corvinus Egyetemen készített Népszavazási eszmecsere című kutatás eredményeit foglaljuk össze.

2. Népszavazási eszmecsere a Budapesti Corvinus Egyetemen

2.1. Politikai, ideológiai beállítódások, a kutatás résztvevői

A Népszavazási eszmecserére 2008. február 28-án került sor, melyen a Budapesti Corvinus Egyetem 70 hallgatója vett részt. Kutatási programunkat a deliberatív módszer alapelemeinek betartásával, ugyanakkor rendkívül intenzív formában valósítottuk meg. A résztvevők toborzásánál arra törekedtünk, hogy minél szélesebb kört érjünk el. Ehhez igénybe vettük a szociológiai és politológiai oktatók segítségét, akik óráikon meghirdették a rendezvényt. Ezenkívül hallgatói levelezőlistán népszerűsítettük az eseményt, amelyre végül legtöbben a Társadalomtudományi Karról (540 fő) érkeztek, de viszonylag sokan képviseltették magukat a Közgazdaságtudományi illetve a Gazdálkodástudományi Karról is (17 illetve 14 fő). A kezdeti kérdőívkitöltést a szakértők vitája követte.

Mihályi Péter a vizitdíj elsődleges céljaként a kereslet visszaszorítását, az indokolatlan orvos-beteg találkozások számának csökkentését nevezte meg. Érvelése szerint a kereslet korlátozásának egyfajta „összeomlás-megakadályozó” funkciója is van, hiszen az állami költségvetésből egészségügyi kiadásokra fordítható összeg véges, a rendszer ugyanakkor pazarló módon működik. Ez összeomláshoz vezet, amelyet meg kell akadályozni. A vizitdíj fizetés alól mentesült nagyjából 4 millió állampolgár miatt szociális okokkal nem tartja indokolhatónak a vizitdíj visszavonását. A vizitdíj másodlagos okaként az állampolgári felelősségvállalást emelte ki. A vizitdíj hálapénzre gyakorolt hatásai tekintetében úgy vélte, ahol az orvos-beteg találkozás egybeesik, ott csökkent, ahol nem esik egybe, ott nem csökkent a hálapénz mértéke.

Sinkó Eszter az irányított betegellátási rendszerről beszélt a forgalomcsökkentés alternatívájaként. A vizitdíj szerinte azért elfogadhatatlan, mert nemcsak az indokolatlan, hanem az indokolt orvoshoz fordulást is csökkenti. Nem egészségtudatos, hanem költséghatékony magatartásra nevel. A szociálisan hátrányos helyzetű embereket még nehezebb helyzetbe hozza. Az állampolgári felelősségvállalás kérdésében nem az egyén, hanem az állam szerepét, azon belül az újraelosztás fontosságát hangsúlyozta. Szerinte a vizitdíj nem csökkenti a paraszolvenciát.

Ezután lehetőséget adtunk arra, hogy a hallgatók feltehessék a disputa közben megfogalmazódott kérdéseiket, s volt módjuk a szakértőkkel közvetlenül is beszélgetni. Az esemény végén a résztvevők újra kitöltötték a kérdőívet. A kutatás a március eleji népszavazás egészségügyi témáit, a vizitdíj és a kórházi napidíj sorsát vette górcső alá.

Az eszmecserén részt vevő hallgatók politikai-ideológiai beállítódása karakteres, de mentes a szélsőségektől. Amíg általában véve egy lakossági felmérés során a válaszadók relatív többsége középtájon helyezi el magát a bal–jobb és/vagy a liberális–konzervatív skálán, addig

itt markánsabb önbesorolásokkal találkozhatunk. Egy tízfokozatú skálán 31-en a baloldali tartomány valamely pontjára, 24-en pedig a jobboldalra helyezték magukat, s csak 15-en érezték úgy, hogy nézeteik alapján a kettő között találhatók. A liberális elveket 34-en, a konzervatívot 16-an gondolják magukra nézve jellemzőnek, ebben a vonatkozásban a centrumba 20-an tartoznak. Bármennyire is karakteres a hallgatók politikai-ideológiai attitűdje, a szélső értékekre, az 1-es, 2-es, illetve a 9-es, 10-es kategóriákra nagyon kevesen pozicionáltak magukat: a bal–jobb dimenzió esetében 9-en, a másikban 17-en. A legmarkánsabb értékeket képviselő hallgatók között nagyobb súlyt képviselnek az erőteljesen liberálisok (13-an), mint a határozottan konzervatívok (4-en). A másik dimenzióban lényegében ugyanannyi a bal- és a jobboldal széléhez tartozó egyetemista (5, illetve 4).

A jellegzetes nézetrendszerek e közegben való dominanciáját mutatja, hogy a teljes mértékben centrumba tartozók száma jelentéktelen (mindössze 4), a többiek legalább az egyik dimenzióban állást foglaltak. A mai politikai viszonyoknak – ha mértékében nem is, de karakterisztikájában – megfelelő módon a két legnagyobb beállítódáscsoport a balliberális (20) és a jobbkonzervatív (12). A beállítódások összesítése alapján megállapíthatjuk, hogy a résztvevők közege a középtől egy hajszállal balra és erőteljesebben liberális tartományba pozicionálódott (5,2-es, illetve 4,7-es átlag fejezi ki e szituációt).

A politikai-ideológiai attitűdök mértéke és összetétele sejteti, hogy a résztvevők körében főképpen az MSZP-nek, a Fidesznek és az SZDSZ-nek lehetnek hívei. Ezt visszaigazolja egyfelől a 2006-os választási viselkedésre vonatkozó visszaemlékezésük: a 60 akkori szavazóból 21-21-en a két nagy pártra, 13-an a szabaddemokratákra voksoltak. Ugyanakkor a jelenlegi szavazói preferenciák csak részben támasztják alá ezt a feltevést. Egy tízfokú, voksot valószínűsítő skála felső három kategóriájában a parlamenti pártok szinte teljesen egyforma arányban jelennek meg. A hallgatók közül 17-en az MSZP-ről, ugyanennyien a Fideszről mondják, hogy nagy eséllyel számíthat a szavazatukra, de az MDF-et is 16-an, az SZDSZ-t 14-en favorizálják. Sőt, ha az esélyszámokat szintetizáljuk, azaz a skála összes elemét figyelembe vesszük, akkor az MDF a leginkább favorizált párt – igaz, csak közepes, a tízfokú skálán 5-ös átlaggal, egy kicsivel megelőzve a Fideszt (4,8). Az MSZP és az SZDSZ voksvalószínűsítő mutatója valamivel az előbbieket alatt marad (4,5, illetve 4,4). Csak nagyon halovány törésvonalak léteznek – például az, hogy a fővárosi hallgatók körében a szocialista párti preferenciák meghaladják a fideszest (4,8 vs. 4,3), míg a vidékiek körében erősebb az ellenzéki támogatás (5,1, szemben az MSZP-t illető 4,3-del).

A szavazási valószínűsítéseket együttesen kezelve kirajzolódik a résztvevők pártszimpátiák alapján heterogén csoportja. Az akkori hatalmi konstellációt figyelembe véve egyharmaduk kormánypárti, egyharmaduk ellenzéki, s ugyanekkor a hányaduk nem sorolható karakteresen egyik csoportba sem. A politikai-ideológiai önbesorolás és a kormánypárti–ellenzéki elhelyezkedés szorosan összefügg, de nem váltják ki egymást. A jobboldaliak nyolctizede ellenzéki, de a baloldaliaknak csak hattizede kormánypárti, egyharmada viszont nem sorolható be sehová sem. Hasonló jellegzetességeket, de az előbbinél gyengébb kapcsolódásokat találunk a liberális–konzervatív dimenzió és a pártorientációk között.

Ha a 2006-os – visszaemlékezésen alapuló – választói magatartást és a mostani preferenciákat kombináljuk, akkor jóval több eltökélt Fidesz-hívet találunk, mint MSZP-st. Az ellenzéki pártnak 19 olyan támogatója van, aki már a legutóbbi választáson is rá szavazott, s jelenleg is nagyobb esélyt ad neki, mint más pártnak. A szocialistáknak 10 kitartó híve van, tehát az egykori tábor fele bizonytalan a választói magatartását illetően – hasonló jelenség ez, mint a lakosság egészén belül.

A pártpreferenciákon átívelő többségi álláspont az, hogy a jelenlegi politikai, társadalmi rendszer jobb, mint az 1990 előtti: a 70 hallgatóból 43 vallja ezt az álláspontot. Ellenkező véleményt mindössze 6-an fogalmaztak meg, 8 nem lát különbséget, a többiek bizonytalanok e tekintetben.

Olyan hallgatókkal készült a felmérés, akik odafigyelnek a politika történéseire, érdeklődésüket egy ötfokú skálán a 4,1-es érték fejezi ki. Az események követése sem függ a párthovatartozástól, s nincsen mögötte más befolyásoló külső hatás sem, az átlagnak megfelelő arányt képvisel mindegyik csoportban.

2.2. A népszavazással kapcsolatos ismeretek

Azzal egyöntetűen tisztában voltak a vizsgálatban részt vevők már a kutatás előtt is, hogy a népszavazáson az „igen” válasz a vizitdíj, a kórházi napidíj eltörlését jelenti, valamint hogy nem vezetnek be a felsőoktatásban az ún. képzési hozzájárulást. Azzal kapcsolatban viszont már kisebb bizonytalanságot mutattak a megkérdezettek, hogy a 2008. március 9-i népszavazás ügydöntő vagy csupán véleménynyilvánító lesz-e. A válaszadók többsége, 84 százaléka eleve tudta, hogy ügydöntő népszavazáson kell majd a felsorolt kérdésekben dönteni, a többieknek azonban téves vagy hiányos információik voltak. Bár a beszélgetésből a tények egyértelműen kiderültek, mégsem tűnt el, csupán felére csökkent a pontatlan választ

adó személyek száma. A vita után kilencszáznyolcvan voltak tisztában azzal, hogy a márciusi népszavazás ügyszavazás lesz.

Az eszmecsere résztvevőit a vizitdíjjal kapcsolatos nemzetközi gyakorlatról, tapasztalatokról is kérdeztük, illetve hogy hazánkban és Európában melyik politikai oldallal társítják a vizitdíj támogatását vagy ellenzését. A hazai pártok tekintetében már kialakult a résztvevők álláspontja, és ez érdemben nem is változott: a Fideszt a vizitdíj ellenző pártnak, az MSZP-t és az SZDSZ-t viszont azt támogatónak tartják. Az MDF megítélése ambivalens volt és maradt a vita után is. Az európai pártok tekintetében egyrészt bizonytalanság érzékelhető (a válaszadók egyharmada szerint támogatják is a vizitdíjat az európai jobb- és baloldali pártok, meg nem is), másrészt azt láthatjuk, hogy a magyar politikai megosztottságot nem vetítették ki egyértelműen európai szintre. Ami az európai jobboldali pártokat illeti, a válaszadók egyharmada szerint azok többségében támogatják a vizitdíjat, s csak egyötödük szerint ellenzik – ez egyértelműen ellentétes a hazai nagyobb jobboldali párt álláspontjával. Az európai baloldali pártokkal kapcsolatos elképzelés sem azonos, de tendenciájában jobban hasonlít a hazai viszonyokhoz: egynegyednyien gondolják azt, hogy azok jellemzően támogatják a vizitdíjat, és ugyanennyien azt, hogy ellenzik. Az eszmecsere során konkrét adatok hangoztak el arra vonatkozóan, hogy a többi európai országban hogyan alakult az egészségügyi önrészfizetés, valamint hogy a kontinens országainak kétharmadában ma is van vizitdíj. Ez az információ egyértelműen eljutott a hallgatóság soraiba, hiszen míg a vita előtt 30-an (43 százalék) mondták azt, hogy az európai országok többségében van vizitdíj, addig az eszmecsere követően már 64-en (90 százalék) voltak ezzel tisztában.

A népszavazás eredményességéhez a teljes választókorú lakosság egynegyedének (plusz egy főnek) kell egy irányba voksolnia, ami valamivel több mint 2 millió szavazat. Ez az adat konkrétan nem hangozott el a vita során, így az ezzel kapcsolatos ismeretekben csupán enyhe elmozdulás, de radikális változás nem volt észlelhető. A kért információt a vita előtt a résztvevők közül 36-an, utána 39-en tudták pontosan. Az összes résztvevő átlagosan 2,3 millióra, az eszmecsere követően 2,2 millióra becsülte a helyes értéket. A vita előtt a jobboldali gondolkodásúak 2,7 millióra, a bal–jobb skálán magukat középre pozicionálóak 2,3 millióra, a baloldaliak 1,9 millióra becsülték azt a szavazatmennyiséget, amely eldöntheti a népszavazást. S hasonlóképpen: az ellenzéki szimpatizánsok 2,5 millió egyirányú voksról, a kormánypártiak 1,8 millióról számoltak be. E különbségeknek feltehetően (politikai) pszichológiai okai vannak, s nem az ismeretszint eltérései húzódnak mögötte. A jobboldali beállítódásúak, az ellenzékiek közvélemény-kutatásokkal alátámasztható reális percepciója,

miszerint többségben vannak, rávetülhetett a vélelmezett határértékre. A másik térfélen lévők pszichológiai kapaszkodója a tények ismerete. A többségi álláspont magabiztosságot hordoz, de a vita kiegyensúlyozott hangulata alapján a jobboldaliak válaszainak átlaga 2,3 millióra, az ellenzéké 2,1 millióra csökkent.

2.3. A népszavazással kapcsolatos pró és kontra érvek

Az eszmecsere résztvevői a népszavazást inkább politikai hatalmi játszmának tekintik (egy 1-től 5-ig terjedő skálán átlagosan 3,8-del, majd 3,6-del értékelték az adott állítást), amely kérdésekben a parlamentnek, és nem népszavazásnak kellene döntenie (3,6/3,6). Ezzel összefüggésben az esemény hatására megerősödött az a nézet, hogy a népszavazási kérdésekben csak a szakértők tudnak ténylegesen eligazodni, egy átlagpolgár nem (2,5/2,8). Nem értékelték túl a népszavazás hatáskörét, nem osztották azt a véleményt, miszerint az igenek győzelme kormányváltást, Orbán Viktor hatalomra kerülését eredményezné (1,8/1,7).

A résztvevőknek nem voltak illúzióik, jellemzően úgy gondolták a vita előtt és után is (3,7/3,7), hogy ha győznek az „igen”-ek, a kormány egyéb terhek növelésével fogja majd pótolni a hiányt, összességében tehát az emberek terhei úgysem csökkennek (3,5/3,5). Ennek ellenére a résztvevőkben megerősödött az a vizitdíjjal szemben felhozott nézet (3,3-ről 3,6-re emelkedett az értékelések átlaga), miszerint a bevezetett díjak túl nagy terhet rónak a szegényekre. További következményként valamelyest – közepes valószínűséget adva – számoltak azzal is, hogy a bevezetett díjak révén jobb lesz az egészségügyi ellátás és a felsőoktatás színvonala (2,9 és 3 értékek). Súlyosabb hatással még kevésbé számolnak: 2,5-es és 2,6-es értékkel azonosultak azzal a véleménnyel, hogy ha helytelenül döntünk a népszavazáson, akkor súlyos helyzetbe kerülhet az ország.

Minimálisan csökkent, de alapvetően domináns maradt az a nézet (3,2/3,0), miszerint az állam dolga, hogy mindenki egészségéről gondoskodjon. Kevesebben fogadták el azt az egyik korábban deklarált – a vizitdíj mellett szóló érvként felhozott – célt, hogy a vizitdíj visszaszorítja a hálapénzt (2,4-ről 2,1-re csökkent az ezen állítással való átlagos egyetértés). Ez utóbbi változás viszonylag nagyinak számít, hiszen az eszmecsere alapvetően nem alakította át a népszavazással kapcsolatos véleményeket. A hálapénz csökkenéséről főképpen a kormánypárti hallgatók nyilatkoztak másként (2,9-ről 2,4-re mérséklődött egyetértésük mértéke), az ellenzékiek már korábban sem értékelték ezt (1,8/1,8). A másik említésre érdemes változás, miszerint az egészségügyben alkalmazott díjak túlzó mértékben hárulnak a

depriváltakra, valamelyest felerősödött, s ez is leginkább a kormánypárti egyetemistáknak köszönhető (2,2-ről 2,8-re emelkedett a helyeslésüket jelző mutató). Az ellenzékieknél ez volt és maradt a legnagyobb egyetértést kiváltó érv. A kormánypártiak körében viszont nem efféle tartalmi, hanem az a jogi-formai állítás kapta a legnagyobb támogatást, amely a parlament elsőbbségét hirdette a népszavazással szemben.

2.4. Választói viselkedés

A Népszavazási eszmecsere résztvevői határozott elképzelést alakítottak ki a 2008. március 9-i népszavazáson való részvétellel kapcsolatban. A megjelentek kétharmada ígérte biztosra, további egyötöde pedig valószínűsítette részvételét a népszavazáson. Ez az arány, annak ellenére, hogy mindkét szakértő a részvételre, demokratikus jogaik gyakorlására biztatta a jelenlévőket, nem változott. Az ellenzékiek sokkal aktívabbak voltak, mint a kormánypártiak: előbbiek nyolctizede biztos szavazónak tekintette magát, mind a rendezvény előtt, mind pedig utána.

A vita során elsősorban a vizitdíj kérdéséről volt szó, ezért itt most csak az azzal kapcsolatos preferenciákat mutatjuk be. Az eszmecsere megelőzően a résztvevők többsége, 40 hallgató bevallása szerint „nem”-mel szándékozott szavazni, 27-en pedig „igen”-nel a vizitdíj visszavonásának kérdésében. 3 fő bizonytalan volt. A vitát követően 7 fő (a résztvevők egytizede) véleménye változott meg. A bizonytalanok közül 1 hallgató az „igen”, 1 a „nem” mellett tette le a voksát. A korábban a „nem” pártján állók közül pedig 5-en átálltak az „igen” oldalára. Azok közül, akik korábban is a vizitdíj eltörlésének pártján álltak, senki sem változtatta meg a véleményét. Így a vita után az „igen”-ek száma 33-ra nőtt, a „nem”-eké 36-ra csökkent, és 1 hallgató bizonytalan maradt. Mint látható, az eszmecsere résztvevők véleménye még e változás után is jelentősen eltér az országos átlagtól. A kormányoldali és az ellenzéki hallgatók majdhogynem teljes (nyolc-/kilenc-tizedes) mértékben követték pártjaik hivatalos álláspontját.

A vita során az „igen” oldal melletti érvelés inkább a szolidaritásra, szociális érzékenységre helyezte a hangsúlyt, míg a „nem” oldal erőteljesebb közgazdasági megközelítést mutatott be. Mint ahogy azt a vita értékelésénél bemutatjuk, a résztvevők összességében meggyőzőbbnek találták az „igen” oldal érveit, s ez a vélemények, a népszavazási preferenciák alakulásában is megmutatkozott.

2.5. Motivációk

A hallgatóknak módjuk volt arra, hogy saját szavaikkal is megfogalmazzák, miért támogatják vagy vetik el a vizitdíjat. A vita előtt az aktuális gyakorlat hívei közül legtöbben (13) azzal indokolták álláspontjukat, hogy a 300 forint nem megterhelő a betegek számára. A vita szociális tartalma szinte teljesen eltüntette ezt a véleményt, mindössze 2-en tartottak ki mellette. Az ugyancsak domináns, a szemlélet-, attitűdformálást, az egyéni felelősség kérdését, öngondoskodást magukban hordozó megokolások viszont megmaradtak (12 fő esetében). A közgazdasági, racionális megfontolások (fejlesztési lehetőség az orvosoknak; csak azok mennek rendelésre, akiknek szükséges; javítja az egészségügyi szolgáltatások minőségét) is tovább éltek, ezeket a vita megszilárdította a vizitdíj híveinél – ezek nagyjából 10-10 fő esetében játszottak szerepet.

A vizitdíj eltörlését szorgalmazók főképpen szociális és politikai érveket soroltak fel. Már az eszmecsere előtt is arra utaltak a legtöbben (13), hogy a 300 forint túl nagy nehézséget jelent az igénybevevők számára. A szakértői fórumon hangsúlyosan jelen lévő szociális hangsúlyok itt is nagy erőt mutattak: utólag 23 fő emelte ki a vizitdíj összegét mint a „nem” szavazatának egyik fontos összetevőjét. A rendezvény előtt és azt követően is 7-en érveltek azzal, hogy a társadalombiztosítást finanszírozzák az emberek, s ezért jogtalan az egészségügyi szolgáltatások újbóli megfizettetése. Bár az eszmecsere alapvetően a szakmai megközelítésmód volt jellemző, mégis felszínen maradtak a vizitdíj ellenzőinek egy részénél (7 főnél) a politikai szempontok: a kormány tevékenységének és a miniszterelnök személyének elutasítása.

Nem csak spontán módon, négy-négy állítás elfogadásának mértékével is igyekeztünk feltárni a voksok motivációit. A vizitdíj eltörlésének hívei körében – e módszerrel feltárva is – azt tapasztaltuk, hogy elsősorban a szociális szempontok jelentették döntésük alapját. „A vizitdíj túl nagy terhet ró a szegényekre” érvelés elfogadottságának mutatója már a rendezvény előtt is kimagasló volt (4,3), ami egy hajszállal még tovább emelkedett (4,5). Az a politikai mögöttes, miszerint „a választások előtt Gyurcsány Ferenc nem mondott igazat, ezért a bevezetett intézkedések hazugságokon alapulnak”, a közepesnél valamivel nagyobb súllyal esett latba (3,4), de ezt a pártpolitikától mentes diskurzus gyengítette (3,1). A közepesnél nagyobb ereje volt annak a szempontnak, miszerint „az állam dolga, hogy az emberek egészségéről és tanításáról gondoskodjon” (3,2, illetve 3,4). Az előbbieknél kisebb befolyásoló hatása volt a vizitdíjellenes választói magatartás kialakulásában a kormányváltás esetleges bekövetkezésének (2, illetve 2,2).

A vizitdíj támogatói elsősorban az egészségügyi ellátás magasabb színvonalára reményében álltak e forma mögé (4,1, illetve 4). Ha nem is túl erősen, de megfogalmazódtak olyan várakozásaik is, amelyek a hálapénz visszaszorítására vonatkoztak (3,3 és 3,1). Kevésbé hatottak olyasféle félelmek, hogy az „igen”-ek győzelme esetén a kormány egyéb terhek növelésével fogja pótolni a hiányt (2,6, illetve 2,7). Az az aggodalom, mely szerint „az igenek győzelme Orbán Viktor hatalomra kerülését eredményezheti”, szinte egyáltalán nem játszott szerepet a vizitdíj pártján lévők döntéseiben (1,6, illetve 1,5). Az eszmecsere, mint látható, csak minimális mértékben befolyásolta a motivációkat.

Az érvek ütköztetése valamelyest gyengítette azt a mérsékelt domináns összvélekedést, mely szerint a vizitdíj jó megoldásnak számít. Az eszmecsere előtt a többség – 38 fő – inkább pozitívan értékelt a vizitdíjat, 9-en ambivalens módon viszonyultak hozzá, míg 23-an negatív véleményt alkottak róla. Az esemény végére kiegyenlítettebb lett a kép: 31 hallgató véleménye kedvező volt, 13-é felemás, 26-é pedig negatív. Az értékelés alapja egy tízfokú skála volt, amelyet ha nem kategorizálva kezelünk, hanem az eredeti minősítéseket vesszük figyelembe, akkor a vizitdíj megítélését kifejező mutató 5,7-ről 5,3-re csökkent. A hallgatók többségének – 47 főnek – meggyőződése lényegében nem változott, 23-an viszont módosították véleményüket. Álláspontjuk megváltozása nem volt markáns, maradtak kategóriájukon belül, rendszerint egy értékkel léptek vissza a skálán. Leginkább a kormánypárti hallgatók véleménye alakult át, a vizitdíjat kedvezően értékelő kezdeti 7,7-es érték az eszmecsere után követően 6,8-esre változott. Az ellenzéki szimpatizáló egyetemisták véleménye eleve negatív volt (3,2), és az is maradt (3,3).

2.6. Eltökéltetés

A márciusi népszavazás tétjét illetően nem változott meg a résztvevők véleménye. Elsősorban úgy vélték, hogy az egészségügy és a felsőoktatás minősége, jövője múlik az iniciatíva eredményén (1-től 4-ig terjedő rangsorátlag értéke 1,8). Azt, miszerint a népszavazás bukása a kormány menesztését is jelentené, nem tartották reális következménynek (3,6). E két lehetséges tét között, közel hasonló hangsúllyal vették számításba a potenciális következmények között azt, hogy esetleg a kormány jövőbeli politikája megváltozik (2,2), illetve azt, hogy ez a szavazás az állam és az egyének felelősségének kérdését helyezi előtérbe (2,4). A kormány és az ellenzék hívei az első és a negyedik helyre ugyanazokat a tényezőket helyezték, tehát mindkét oldal támogatói inkább társadalmi, semmint politikai hatással számolnak. Ugyanakkor az ellenzéki szimpatizánsok körében jelen lévő erőteljesebb politikai

értelmezést jelzi, hogy körükben a kormány politikájára gyakorolt következményt valamivel nagyobbak tartják, mint az állami és egyéni szerepvállalásra vonatkozó esetleges hatásokat (2,3-es, illetve 2,5-es rangsorértékek). A kormánypártiak körében fordított a két tényező súlya (2,4, illetve 2,2).

A vizitdíj népszavazási kérdésében az „igen” oldalán állók sokkalta elkötelezettebbek, mint a „nem” oldal támogatói. Négy-négy, az aktuális álláspontjukat gyengítő érvet soroltunk fel mindkét oldal számára, azzal a szándékkal, hogy a voksuk melletti kiállást mérjük. A vizitdíj elutasításának pártolóiól például azt tudakoltuk, hogy akkor is támogatnák-e a díj eltörlését, ha annak összege biztosan nem fog emelkedni; ha az összes párt támogatná; ha visszaszorulna a hálapénz; ha a kormány máshonnan pótolná a hiányt. A vizitdíj ellenzőit nem nagyon tántorították el az ellenérvek: az eszmecsere előtt hattizedük, utána héttizedük továbbra is kitarított álláspontja mellett (a négy állítás esetében legalább háromnál valószínűsítette az igenlő voksát). Leginkább a politikai konszenzusra és a hálapénz visszaszorítására vonatkozó argumentumok hallatán bizonytalanodtak el a népszavazási „igen” pártján lévők – egyharmaduk elállt volna mostani preferenciájától.

A vizitdíj híveinek eltökéltségét azzal tettük próbára, hogy megkérdeztük, akkor is nemmel szavaznának-e, ha igazzá válnának a következők: a későbbiekben növekedne a vizitdíj összege; ha sok beteg emiatt nem tudna elmenni orvoshoz; ha nem csökkenne a hálapénz; ha a vizitdíj nem az orvosoknál maradna, hanem a központi költségvetésbe kerülne. A népszavazáson nemlegesen voksolni szándékozókát eléggé elbizonytalanították a fenti érvek. Az eszmecsere erre nem volt hatással, előtte és utána is minden harmadik maradt konzekvens korábbi álláspontjához. Mind a négy felvetés olyan, amely nagyjából a díjfizetés támogatóinak felét az igenlő szavazatok irányába tolja.

2.7. A népszavazással kapcsolatos várakozások

A három népszavazási kérdés közül a vizitdíjjal kapcsolatban voltak a legbiztosabbak a várakozások. Már a vita előtt is a résztvevők háromnegyede úgy vélte, hogy eredményes lesz a márciusi voksolás, az eszmecsere során pedig még valamelyest tovább erősödött ez a nézet: a végén már nyolctizednyien vették biztosra, hogy a márciusi népszavazás eredményesen zárul a vizitdíj kérdésében.

Országos közvélemény-kutatásokból ismert adat, hogy a népszavazási kérdések inkább az „igen” pártján állókat sarkallják részvételre, a „nem” válasszal szimpatizálók közül viszont

sokan távol maradnak a voksolástól. Így érzékelték ezt résztvevőink is. Háromnegyednyien vélték úgy, hogy ismerőseik többsége elmegy majd szavazni. Az egyetemisták hattizede úgy gondolta, hogy környezetükben az aktivitás az igen szavazatok túlsúlyával jár majd együtt. A passzív választói magatartást leginkább a vizitdíj támogatóival hozzák össze: az egyetemisták négytizede szerint ők maradnak majd otthon, s csak egytizedük gondolja, hogy a távolmaradók között többségben vannak a vizitdíjellenesek. Az aktív vizitdíjellenes egyetemisták környezete is ilyen, míg az elmenni szándékozó díjpártolók ismerősei jóval visszafogottabbak és megosztottak a kérdésben.

2.8. A vita értékelése

A Népszavazási eszmecsere meghívott szakértői Sinkó Eszter és Mihályi Péter voltak. Mindketten közgazdászok, előbbi az Egészségügyi Menedzserképző Központ programvezetője, utóbbi a Veszprémi Egyetem tanszékvezetője. Előbbi a vitában a vizitdíj ellenében sorolta fel érveit, utóbbi mellette. A résztvevők számára összességében egyformán rokonszenves volt a két fél. A baloldaliak, liberális beállítottságúak, a kormánypártiak valamivel inkább Mihályi Péterrel, a jobboldaliak, konzervatívak, ellenzékiek elég egyértelműen Sinkó Eszterrel szimpatizáltak. A fenti dimenziókban középen lévők körében egy hajszállal Mihályi volt rokonszenvesebb.

A szakértők felkészültségét a kormánypártiak, valamint a középen lévők teljesen egyformának ítélték, míg az ellenzéki résztvevők Sinkó Esztert találták kompetensebbnek.

A hallgatóság relatív többsége, négytizede szerint egyik fél sem volt politikailag elfogult érvelése során. Bő egyharmadnyian ugyanakkor inkább Mihályi Pétert, egyhatodnyian pedig inkább Sinkó Esztert találták elfogultnak. A kormánypártiak nem találtak különbséget e tekintetben a két szakértő között, a konzervatívak viszont Mihályit részrehajlónak érezték.

A vita során összességében Sinkót találták informatívabbnak (hattizednyien), azonban ez a vélemény erősen differenciálódik pártpreferenciák szerint. Míg a kormánypárti és a pártállásuk szerint be nem sorolható válaszadók nem érezték különbséget a tekintetben, hogy melyik szakértő volt az informatívabb, addig az ellenzéki szavazók egyöntetűen Sinkó mellett voksoltak e kérdésben.

Mint ahogy azt korábban a vélemények változása kapcsán bemutattuk, összességében inkább Sinkó érvelését tartották meggyőzőbbnek a résztvevők (37 vs. 31). A kormánypárti és a pártpreferenciájuk szerint be nem sorolható válaszadók szerint nem mutatkozott különbség a

két szakértő meggyőző erejében, az ellenzéki szimpatizánsok azonban inkább Sinkó érvelését fogadták el.

A vita egészét a résztvevők háromnegyede hasznosnak találta, hattizednyien új információkkal is gazdagodtak.

Össességében megállapíthatjuk, hogy a jobboldali, konzervatív, ellenzéki résztvevők szorosabban felzárkóztak Sinkó mögé, mint a baloldaliak, liberálisok és kormánypártiak Mihályihoz.

3. Összegzés

A Népszavazási eszmecsere a politika iránt érdeklődő, a napirenden lévő témában viszonylag jól tájékozott, aktivitást mutató egyetemisták körében zajlott le. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a vizsgált populáción mennyire érhető tetten a deliberatív módszer sajátosságaiából fakadó változások, azaz hogy a szakértői vita és diskurzus miképpen hatott a résztvevők ismeretszintjére, részvételi aktivitására és választói preferenciájára.

A résztvevők a magyarországi viszonyokat tekintve, azaz a népszavazás tétjét, feltételrendszerét, valamint a hazai politikai erők azzal kapcsolatos álláspontját illetően tájékozottak voltak már az eszmecsere megelőzően is, így ezeken a kérdéseken nem lehetett lemérni a vita ismeretbővítő jellegét. Volt azonban néhány, a vizsgált témára, az egészségügyi önrész fizetésének európai gyakorlatára vonatkozó kérdés, amelyekkel kapcsolatban egyértelműen tetten érhető a vita résztvevőkre gyakorolt ismeretnövelő hatása. Az maga a vizsgálatban alkalmazott módszerből, azaz a kérdőívek önkitöltős jellegéből fakad, hogy viszonylag kevés válasziánnyal találkozhattunk, így a vitán elhangzottak tájékozottságra való hatása alapvetően nem a válasziányok eltűnésében, hanem a meglévő válaszok nagyobb pontosságában érhető tetten.

A tények mellett a különböző álláspontok mögött felsorakoztatott érvek hangzottak el a szakértők részéről, így bár a résztvevők eleve sokat tudtak az egészségügyben bevezetett díjfizetés részleteiről, mégis többségüknek a vita újabb információkat adott. A diskurzus következtében jelentős változás következett be a vizitdíj szükségességének megítélésében. A vélemények átrendeződésében egyértelműen tetten érhető a forráshatás. A résztvevők összességében Sinkó Esztert találták meggyőzőbbnek, s ez az eredményeken is látszott: a megkérdezettek 10 százalékanak változott az álláspontja a vizsgált kérdésben, az „igen” pártjára. Ez az átrendeződés a dominánsan vizitdíjpárti közeget kiegyenlítetté formálta. A diskurzus során tehát az erős hangsúlyt kapott szociális megközelítés felülkerekedett a közgazdasági megközelítés felett.

Mind az ismeretekre, mint a véleményekre hatott tehát a Népszavazási eszmecsere, a részvételi aktivitásra azonban nem. Noha ebben mindkét szakértő egyetértett, és szavazásra buzdította a jelenlévőket, a résztvevők viselkedésének eme szegmensére nem tudtak hatással lenni.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a Népszavazási eszmecsere elérte a résztvevők döntési kompetenciájának növelését mint a deliberatív közvélemény-kutatások által

megfogalmazott egyik minőségi célt. Fontos azonban kiemelni, hogy a tájékozottságot növelő ismeretek átadásában, mivel az személyesen, közvetlen interakciók révén valósult meg, kiemelkedő jelentőségű az információ forrásának személye, személyisége. A másik minőségi célt, az embereket érintő kérdések felőli döntésekben való nagyobb részvételt, amelyet ha jelen kutatás esetében a részvételi aktivitással, a vita arra gyakorolt hatásával azonosítunk, az eszmecsere nem érte el.

Irodalom

- Dukay-Szabó Szilvia 2008. Nyilvános eszmecsere az Európai Unióról. In Sándor Péter – Vass László (szerk.). *Magyarország politikai évkönyve 2007-ről*. Budapest, DKMKA.
- Fishkin, James S. 1991. *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. New Haven, Yale University Press.
- Kay, Alan F. et al. 1994. *Interviews with the Public Guide Us ... On the Road to Consensus*. St. Augustine (Florida), Americans Talk Issues Foundation.
- Neijens, Peter – Ridder, Jan A. de – Saris, Willem E. 1992. An instrument for collecting informed opinions. *Quality and Quantity*, 26. (3.), 245–258.
- Örkény, Antal – Székelyi Mária (szerk.) 2007. *Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nem romák viszonyáról*. Budapest, ELTE TáTK Kisebbségsszociológiai Tanszéke.
- Szemléletváltozást hozott a Magyar Agora elnevezésű vitahétvége a romákról. *MTI*, 2005. szeptember 28.